

УДК 35.071.02

В. Ю. СТРЕЛЬЦОВ

ВИКОРИСТАННЯ ІНДИКАТОРІВ ЯКОСТІ ВРЯДУВАННЯ ДЛЯ КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ

Узагальнено існуючі підходи та запропоновані можливі шляхи розв'язання існуючих проблем із вимірювання якості врядування.

The article generalizes existing approaches and proposed possible solutions to the problems of measuring the quality of governance.

Ключові слова: боротьба з корупцією, індикатори, показники, критерії, врядування, громадянське суспільство, посттоталітаризм, перехідні суспільства, посткомуністичні трансформації.

Демократичне врядування є необхідною передумовою для досягнення Цілей розвитку тисячоліття, що визначені ООН. Безперечно, ефективне демократичне врядування є результатом взаємодії добре скоординованої влади, з одного боку, та розвиненого громадянського суспільства – з іншого.

Розробка та застосування Світовим банком індикаторів, які допомагають оцінити рівень демократичного розвитку країни або групи країн, останнім часом викликає значну критику, особливо з боку аналітиків, що займаються дослідженням посттоталітарних країн і посткомуністичних трансформацій, пов'язаних із рухом до демократії.

Іншою спробою оцінки систем врядування є напрацювання програми SIGMA, що фінансується ЄС, для країн-кандидатів на членство в ЄС та країн – сусідів ЄС. Ступінь розвитку врядування є ключовим елементом у пакеті умов, які висуваються ЄС щодо країн з перехідною економікою, особливо тих, які прагнуть здобути членство. Це також є дуже важливою умовою при наданні фінансової допомоги і реструктуризації заборгованості для всіх країн-позичальників.

Використання такого роду показників є дуже делікатним питанням. Індикатори врядування мають справу зі змінами, що відбулися у країні, і зазвичай політикам однієї країни не подобається порівняння з їхніми географічними сусідами або сусідами по рейтингу.

Різні підходи до вимірювання якості врядування досліджують такі зарубіжні та вітчизняні вчені: В. Авер'янов, О. Андрийко, К. Апаза, К. Арндт, І. Грицяк, Ж. Жабе, Д. Кауфманн, Ю. Ковбасюк, В. Корженко, А. Краай, М. Мاستруцці, О. Молодцов, Ч. Оман, В. Опришко, О. Рудік, М. Томас.

Деякі дослідники ставлять під сумнів необхідність створення складних або простих показників, які потребують комплексного обстеження і аналізу даних.

Однак залишаються недостатньо розробленими підходи до вимірювання якості врядування для посттоталітарних держав і держав, що розвиваються.

Метою статті є пропозиція вдосконалення існуючих підходів до вимірювання

якості врядування у країнах, що розвиваються.

Розпад соціалістичного табору та розбудова країн Центрально-Східної Європи поставили питання про наповнення новим змістом старих державних структур, або, частіше, про відновлення зруйнованих комуністичним режимом інститутів. Відсутність сталих демократичних традицій і механізмів переходу до нової моделі державно-управлінських відносин, значний політичний, історичний, культурний, інституціональний та кадровий спадок, особливо характерний для країн колишнього СРСР, зумовлює затяжний перехід від однієї парадигми розвитку до іншої, а в деяких країнах спостерігається продовження періоду “застою”, що характеризується логічним розвитком потенційних можливостей, повністю зумовлених радянським минулим.

Цілком зрозуміло, що суспільні процеси зумовлені історією самого суспільства через її багатовимірність і складність не можуть бути достатньо точно спрогнозовані. Це стосується як окремих суспільств, так і людства в цілому. Тобто, будь-які прогнози можна розглядати лише як ймовірні.

Виходячи з цього, дуже важко визначити, наскільки посткомуністичні трансформації є рухом до демократії. Базуючись на історичних фактах, країни СНД виглядають нині більш демократичними порівняно з 1990 р., але порівняно 1995 р. вони явно еволюціонують до авторитаризму. Але це може бути суб’єктивним поглядом, який не має під собою чітких загально визначених критеріїв. Таким чином, для ґрунтовної оцінки процесів, що відбуваються у сфері державного управління, практично немає показників, що можна було б порівняти.

У 1996 р. група дослідників Інституту Світового банку розробила та запропонувала шість індикаторів, які отримали назву Світові індикатори врядування (CIB) (Worldwide Governance Indicators), що, починаючи з 2002 р. визначаються щорічно. Треба наголосити, що в даному випадку вживається термін індикатор, тобто доступна для спостереження та вимірювання характеристика досліджуваного об’єкта [1].

Дані CIB спираються на суб’єктивні виміри управління або виміри, що засновано на сприйнятті, на основі яких розроблено сукупні показники. У цьому випадку мова йде саме про показники, які представляють узагальнені за певними логічними і математичними правилами дані дослідження [1].

На думку авторів, цей тип даних включає важливу інформацію, яку часто не охоплюють об’єктивні показники, особливо в країнах, що розвиваються. Наприклад, сприйняття підприємцями труднощів щодо реєстрації нового бізнесу або їхніх податкових зобов’язань залежить не лише від відповідної законодавчої бази, що регулює питання входження на ринок або оподаткування. Скоріше важливий вплив на позицію підприємців щодо цих питань має рівень корупції в їхніх країнах (особливо в тих, що розвиваються). Таким чином, мають значення не лише формальні правила, а й інституційне середовище, в якому ці правила застосовують і виконують [6].

CIB вимірюється за шістьма показниками: право голосу і підзвітність, політична стабільність і відсутність насильства, ефективність державних владних інституцій, якість регуляторної діяльності, верховенство права і боротьба з корупцією (табл.). Іншими словами, ці автори визначають CIB таким чином [7]:

1. Право голосу та підзвітність (Voice and accountability): якою мірою громадяни країни залучені до участі у виборах до владних інституцій, а також свобода

вираження поглядів, свобода асоціацій і свобода ЗМІ.

2. Політична стабільність і відсутність насильства (Political stability and absence of violence): сприйняття ймовірності того, що діяльність уряду буде дестабілізовано або припинено неконституційними методами або із застосуванням насильства, у тому числі політичного насильства і тероризму.

3. Ефективність державних владних інституцій (Government effectiveness): якість публічних послуг, якість державної служби та ступінь її незалежності від політичного тиску, якість вироблення і впровадження політики, а також ступінь довіри до зобов'язань влади щодо такої політики.

4. Якість регуляторної діяльності (Regulatory quality): здатність уряду розробляти та впроваджувати прозору політику та правила, що дозволяють розвивати приватний сектор і сприяють його розвитку.

5. Верховенство права (Rule of law): оцінка ступеня довіри до різних суб'єктів і дотримання ними суспільних норм, і, зокрема, якість виконання договірних зобов'язань, поліція і суди, а також рівень злочинності та насильства.

6. Боротьба з корупцією (Control of corruption): застосування державних повноважень для забезпечення приватних інтересів, включаючи корупцію і у великих, і в незначних розмірах, а також “захоплення” держави корумпованими угрупованнями зсередини. Треба зазначити, що чим вище показник, то краще здійснюються заходи боротьби з корупцією.

Oxford Dictionary of English визначає Government як “форму організації держави” або “сукупність керівних органів у державі... адміністрація або міністерство”. Government трактується як “акт, спосіб або факт управління” [12]. Для цілей цієї статті під терміном “Government” доцільніше використовувати переклад “державні владні інституції”.

Як видно із таблиці, дані для СІВ ґрунтуються на дослідженнях фірм і приватних осіб, а також оцінках комерційного ризику рейтинговими агентствами, неурядовими організаціями, а також низкою агентств з надання допомоги. Вони охоплюють більш ніж 200 країн світу за 1996, 1998, 2000, 2002 і 2003 – 2008 рр. та включають більш ніж 300 окремих змінних, представлених більш ніж 30 організаціями. Кожна з цих організацій має свої власні методики та мірила. Кауфман, Край та Мاستруззі нормалізувати ці бали в масштабі від 0 до 1, а потім використали їх, щоб створити нормально розподілений індикатор [6; 7].

Методологія отримання СІВ отримала різку критику з боку вчених. Відгуки були наведені в чотирьох останніх публікаціях: Арндта і Омана [3], Кнака [10], Курца і Шранка [11], і Томаса [14]. Вони спрямовані на вирішення трьох основних проблем [4]: 1) методології створення сукупних показників (наприклад, труднощі щодо надійності порівняння якості врядування в часі і між країнами); 2) незалежність оцінки врядування, що проводилась на підставі різних джерел даних, а також доступу до цих даних; 3) перекоси в окремих індикаторах (наприклад, залежність СІВ від рівня розвитку країни).

Серед найбільш вразливих питань у рамках першої критики слід виокремити такі аспекти. Недоліком методології побудови сукупних показників є те, що вона не дозволяє провести різницю між кількома показниками кожного СІВ. Наприклад,

шостий індикатор розглядає хабарництво, підкуп, подарунки, бюрократичну тяганину тощо як боротьбу з корупцією. Не дивно, що в рамках цього показника міститься декілька питань, які насправді не є корупцією, а представляють щось інше [4; 10]. Крім того, що є корупцією для однієї країни, не є тим самим в іншій країні [13]. Модель сукупних показників не в змозі контролювати цю ситуацію, оскільки загальне визначення корупції може не збігатися з особливостями сприйняття корупції в даній країні.

Таблиця

Приклади питань дослідження та джерела отримання даних для розрахунку CIB

<i>Приклади питань опитувальника</i>	<i>Джерело даних</i>
<i>Право голосу та підзвітність</i> Наскільки Ви довіряєте парламенту ? Підзвітність державних службовців Впевненість у чесності виборів	Afrobarometer Economist Intelligence Unit GallupWorld Poll
<i>Політична стабільність і відсутність насильства</i> Загроза тероризму в країні створює істотні витрати для бізнесу Індекс політичного ризику: зовнішні причини політичного ризику; залежність/ важливість основних вороже налаштованих сил Рейтинг безпекових ризиків	World Economic Forum Global Competitiveness Survey Business Environment Risk Intelligence Global Risk Service iJET Country Security Risk Ratings
<i>Ефективність державних владних інституцій</i> Економічні політики уряду не достатньо гнучкі до змін в економіці Наскільки проблематичною є сфера телекомунікацій для розвитку вашого бізнесу ? Індекс операційних ризиків: бюрократичні затримки	Institute for Management DevelopmentWorld Competitiveness Yearbook Business environment and Enterprise Performance Survey Business Environment Risk Intelligence
<i>Якість регуляторної діяльності</i> Політика протекціонізму негативно позначається на веденні бізнесу Конкуренція Цінова лібералізація	Institute for Management DevelopmentWorld Competitiveness Yearbook Bertelsmann Transformation Index Development Transition Report
<i>Верховенство права</i> Підзвітність виконавчої гілки влади Впевненість у судовій системі Довіра до суддів	Global Integrity Index GallupWorld Poll Latinobarometro
<i>Боротьба з корупцією</i> Корупція серед державних службовців Підзвітність, відкритість та корупція у сільській місцевості Індекс політичних ризиків: внутрішні причини політичного ризику; ментальність, включаючи ксенофобію, націоналізм, корупцію, непотизм, бажання йти на компроміс	Economist Intelligence Unit IFAD Rural Sector Performance Assessments Business Environment Risk Intelligence (BRI, QLM)

Одним з можливих рішень є індивідуалізація підходу при визначенні окремих даних для побудови індикатора. Ці дані дійсно доступні на веб-сайті CIB. Тим не менше, низка джерел інформації, наведених у таблиці, містить незрозумілі або неточні дані

для вимірювання корупції (наприклад, Business Environment Risk Intelligence, Global Insight Global Risk Service, Economist Intelligence Unit, Global Integrity Index, Gallup World Poll, International Fund for Agricultural Development [IFAD] Rural Sector Performance Assessments, and Merchant International Group Gray Area Dynamics).

У рамках другої групи критики науковці наголошують на взаємозалежності джерел інформації. Це має вирішальне значення: коли в одному джерелі даних відсутня інформація за деякими показниками, тоді вона може бути запозичена з іншого джерела, і різні звіти матимуть однакові результати [3]. Розробники СІВ погоджуються з цим аргументом і наголошують, що це відбувається в межах похибки, яка публікується по кожному показнику [7; 8]. Одним зі способів вирішити цю потенційну проблему є доступ до кількох джерел даних. Автори СІВ дають таку можливість, навівши всі джерела даних для кожного індикатора на веб-сайті СІВ.

Остання група критиків стверджує, що СІВ зміщені у бік погляду бізнес-еліти, і що індикатори залежать від рівня розвитку країни (тобто, у багатих чи швидко зростаючих країнах кращі показники, оскільки вони багаті або швидко зростають) [11]. У відповідь на цей аргумент розробники стверджують, що вони спираються не тільки на погляди бізнесу, але також неприбуткових організацій і приватних осіб [9].

Що стосується аргументу про вплив економічного розвитку на СІВ, Курц і Шранк стверджують, що індикатор ефективності державних владних інституцій значно корелює з показниками економічного розвитку. Окреме дослідження з цієї проблематики виявило тільки шість випадків, коли економічне зростання мало значну і позитивну кореляцію з ефективністю діяльності державних владних інституцій, сім випадків, коли кореляція була значна, але негативна, а в інших випадках вони достовірно не корелювали [11].

Таким чином, дискусія в рамках останньої критики науковців охоплює питання визначення поняття “ефективні державні владні інституції”, можна зазначити лише, що підвищення спроможності державних інституцій є необхідною умовою для боротьби з корупцією.

Трохи інший підхід застосовано в рамках SIGMA, де було розроблено базові показники в таких шести основних сферах публічного менеджменту: фінансовий контроль публічного сектора, державні закупівлі, система управління державними видатками, зовнішній аудит публічного сектора, державна служба, а також формування та координація політики.

Базові показники охоплювали як формальні, так і динамічні аспекти практики державного управління. До формальних аспектів було віднесено правову базу (наявність законодавства та його якісні ознаки), а також інституційні аспекти. Динамічні аспекти враховували те, наскільки система є спроможною для впровадження законодавства. Також визначалось, наскільки добре функціонує державний орган і спроможність системи забезпечити сталий розвиток у довгостроковій перспективі [5]. Для певних сфер (фінансовий контроль та державні закупівлі) це завдання є дуже простим, оскільки країна-кандидат мала впровадити до свого законодавства частину *acquis communautaire*, перш ніж стати членом ЄС. І в цьому випадку критерієм є обсяг упровадженого законодавства. Але для сфери державної служби або формування та координації політики не було жодних

нормативних актів в ЄС.

Критерії, на підставі яких визначалися базові показники, передбачали відповідь якісного характеру на основі відкритого інтерв'ю та вивчення офіційних документів. Існуючу проблему ранжування інформації було вирішено шляхом упровадження рейтингової шкали, що містила чотири твердження від “досягнуто” до “не досягнуто” із визначеннями “значним чином” і “незначним чином” досягнуто між ними [5].

Свій підхід до оцінки якості врядування застосовують міжнародні банки, що сформовані країнами певного регіону світу (Азіатський банк розвитку, Африканський банк розвитку, Банк розвитку держав Центральної Африки, Карибський банк розвитку, Міжамериканський банк розвитку тощо), для надання кредитів і позик країнам-членам. Однак немає ніякого формального підходу в рамках цих організацій, кожний департамент і фахівець використовує власний підхід, що часто визначається доступністю ресурсів. Для пом'якшення проблеми невідповідності в підходах, ці інституції розробляють рамкові документи, що визначають загальні засади здійснення такої оцінки та є свого роду порадами і дороговказами. Тобто використання цього інструменту не є обов'язковим.

Зазвичай міжнародні банки застосовують системний підхід, який передбачає, що існує п'ять великих систем управління, кожна з яких має свої власні підсистеми.

До них відносяться такі [5]:

1. Публічна адміністрація (розглядається система державних інституцій, державна служба та місцеve самоврядування).
2. Управління державними фінансами (складається з багатьох підсистем).
3. Правові та регуляторні рамки.
4. Судова система.
5. Громадянське суспільство і врядування.

Тобто, на відміну від шістьох сфер SIGMA, які підлягали оцінці, в міжнародних банках розглядається весь порядок денний стосовно розвитку врядування. Тим не менше, питання, які лежать в основі оцінки п'яти систем, відображають упереджене ставлення на користь західного взірця публічної адміністрації, яка в науковій літературі отримала назву “англосаксонська/вестмінстерська модель”. Проте позитивним моментом є те, що така оцінка не є рейтинговою системою і не використовується для порівняння країн. Такий підхід має свою логічну аргументацію, оскільки до країни, яка займає останні позиції в рейтингах боротьби з корупцією, необхідно вже ставитись доволі обережно при наданні позики або кредиту незалежно має вона 110 або 130 рейтинг серед 200 країн, особливо коли мова йде про невеличкі за розмірами країни одного регіону. Наочною є користь під час оцінки системи управління в посткомуністичних державах, КНР, Монголії, країнах Латинської Америки тощо, де існує потреба в більш ґрунтовному аналізі, що може бути поглиблений за рахунок використання додаткових даних та індексів, що використовуються вченими і практиками, які працюють у сфері врядування та розвитку. Таким чином, порівняно з інструментом SIGMA підхід, що використовується

міжнародними банками, є більш широким і не застосовує рейтинговий підхід, кожна країна оцінюється за рівнем власного доробку.

Упродовж періоду, який охоплюють СІВ, дослідники виявили, що з вірогідністю 90 % приблизно в 10 % країн якість врядування суттєво змінилася, тимчасом як з вірогідністю 75 % (можна сказати, що 20 % усіх змін, що спостерігалися) зміни постають як значущі [6]. Загалом викликає занепокоєння той факт, що майже немає доказів систематичного поліпшення середніх регіональних показників управління в більшості регіонів, включаючи Африку та посткомуністичні держави.

Зважаючи на відсутність загальносвітового прогресу в поліпшенні якості врядування в поєднанні з важливістю цього прогресу для розвитку, можуть з'явитися аргументи на підтримку проведення повторного аналізу в цій сфері, а також для дослідження ефективності деяких традиційних підходів до поліпшення управління. Зокрема було занижено важливість політичних чинників (включаючи захоплення держави корумпованими угрупованнями зсередини та політичну відданість найвищих посадових осіб), а також багатьох інституційних реформ “другого покоління”, що сприяють політичній, економічній і фінансовій прозорості [2].

Таким чином, різний ступінь розвитку систем урядування в різних країнах ставить на порядок денний питання диференціації СІВ залежно від підходу до організації системи врядування або веберівська держава, або держава нового публічного менеджменту (НПМ), або “пост-НПМ” держава. Це у свою чергу дало можливість більш адекватно оцінювати країну в рамках певної групи та слідкувати за її успіхами та невдачами з розбудови системи врядування.

Труднощі точного вимірювання якості врядування полягають у необхідності використання дослідниками суб'єктивних суджень. Ці обмеження підкреслюють необхідність їх доповнення більш детальною та об'єктивною інформацією. Це може бути зроблено практично для всіх індикаторів за винятком сфери корупції, де є дуже мало фактичної інформації.

Розроблені різними міжнародними організаціями підходи до оцінки системи управління мають декілька спільних рис, що зазначаються критиками. Однією з поширених критик є те, що незважаючи на культурні і політичні відмінності, зазвичай робиться неявне припущення, що західні багатопартійні політичні системи є ідеальними та слугують своєрідним мірилом. Друге питання стосується інституцій, що беруть участь у підготовці рейтингу, і того, наскільки їх процедури є прозорими. Третій наголос робиться на недосконалості методології вимірювання (співвідношення суб'єктивної і об'єктивної інформації, валідність, межі похибки, відносна вага індикаторів).

Якщо використовувати СІВ, то слід брати до уваги обмеження методології визначення сукупних показників стосовно визначення рівня корупції, яка може бути адміністративною або політичною і відповідно матиме різні наслідки для державної політики. Крім того, СІВ корелюють між собою. Наприклад, висока оцінка якості регуляторної діяльності може призвести до отримання більш високого показника ефективності державних владних інституцій і навпаки. Це питання

потребує додаткового дослідження, оскільки може призвести до помилкового сприйняття ситуації в країні.

Однак тільки підхід, що використовується міжнародними банками, є більш широким і не застосовує рейтинговий підхід, кожна країна оцінюється за рівнем власного добробуту з урахуванням її культурно-історичних і соціально-економічних особливостей. Тому є доречним при визначенні Світових індикаторів врядування згрупувати країни у три групи залежно від підходу до організації системи врядування (веберівська, НПМ, пост-НПМ) і проводити ранжування певної кількості країн у кожній з груп.

Беззаперечним є використання належних дескрипторів, які легко сприймаються та використовуються лідерами (політиками або державними службовцями). Корисність індикаторів якості врядування в результаті, залежить від ступеня їх використання керівництвом країни задля змін на краще. Якщо показники є самоціллю, то вони стають частиною звітів і відволікають увагу від не менш складних та практично спрямованих завдань.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2001. – С. 465, 838.

2. “A Decade of Measuring the Quality of Governance.” Governance Matters 2006, WorldWide Governance Indicators. Washington, D.C.: World Bank. – . – Режим доступу : http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/1740479-1150402582357/2661829-1158008871017/booklet_decade_of_measuring_governance.pdf

3. Arndt, Christiane, and Charles Oman. 2006. Uses and Abuses of Governance Indicators. Paris: OECD Development Center Study. International Bank for Reconstruction and Development/TheWorld Bank, 2006.

4. Carmen R. Apaza. Measuring Governance and Corruption through theWorldwide Governance Indicators: Critiques, Responses, and Ongoing Scholarly Discussion Political Science and Politics, 2009; 42 (1). – P. 139–144.

5. Jabes, Jak. On the (f)utility of governance indicators: lessons from countries in transition. – Режим доступу : <http://www.adb.org/governance/jabes02.pdf>

6. Kaufman, Daniel, Aart Kraay, and Massimo Mastruzzi. 2005. “Governance Matters IV: Governance Indicators for 1996–2004.” World Bank Policy Research Working Paper 3630. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/wbi/governance/pdf/GovMatters IVmain.pdf>

7. Kaufman, Daniel, Aart Kraay, and Massimo Mastruzzi. 2007 a. “Governance Matters VI: Governance Indicators for 1996–2006.” World Bank Policy Research Working Paper No. 4280. – Режим доступу : http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2007/07/10/000016406_20070710125923/Rendered/PDF/wps4280.pdf

8. Kaufman, Daniel, Aart Kraay, and Massimo Mastruzzi. 2007 b. “TheWorldwide Governance Indicators Project: Answering the Critics.” World Bank Policy Research Working Paper 4149. – Режим доступу : http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2007/02/23/000016406_20070223093027/Rendered/PDF/wps4149.pdf

9. Kaufman, Daniel, Aart Kraay, and Massimo Mastruzzi. 2007 c. "Growth and Governance: A Reply." *The Journal of Politics* 69 (2). – P. 62–555.
10. Knack, Steven. 2006. "Measuring Corruption in Eastern Europe and Central Asia: a Critique of the Cross-Country Indicators." *World Bank Policy Research Department Working Paper* 3968. – Режим доступу : http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2006/07/13/000016406_20060713140304/Rendered/PDF/wps3968.pdf
11. Kurtz, Marcus, and Andrew Shrank. 2007. "Growth and Governance: Models, Measures, and Mechanism." *The Journal of Politics* 69 (2). – P. 54–538.
12. *Oxford Dictionary of English*, Oxford University Press, 2003.
13. Rose-Ackerman, Susan. 1999. *Corruption and Government: Causes, Consequences and Reforms*. Cambridge: Cambridge University Press.
14. Thomas, Melissa. 2007. "What Do the Worldwide Governance Indicators Measure?" *Working Paper Series*. Social Science Research Network. – Режим доступу : <http://ssrn.com/abstract=1007527>.

Надійшла до редколегії 10.09.2009 р.